MINTAQALAR IQTISODIY BARQARORLIGINI TARMOQLAR DIVERSIFIKATSIYASI VA HUDUDLARARO HAMKORLIK ASOSIDA MUSTAHKAMLASH METODIKASI

Azimova Aziza Ilxomovna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti tyutori
aaziza6564@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni tarmoqlar tarkibi, ishlab chiqarish aloqalari va mehnat resurslarining moslashuvchanligi orqali baholash metodikasi ishlab chiqilgan. Tadqiqotning maqsadi diversifikatsiya ko‘rsatkichlarini hududning iqtisodiy zarbaga javobi bilan bog‘laydigan hamda investitsiya qarorlarini asoslashga xizmat qiladigan tahlil tartibini taklif etishdir. Nazariy-metodik yondashuv doirasida tarmoqlar konsentratsiyasi, bog‘liq va bog‘liq bo‘lmagan xilma-xillik, yetkazib beruvchilar almashinuvchanligi hamda bandlikning tiklanishi alohida o‘lchanadi. Metodikaning hissasi tarkibiy imkoniyatlar, zarba ta’siri va siyosat natijalarini uch mustaqil baholash bosqichida birlashtirishdan iborat. Shartli hisoblash misoli tarmoqlar ulushi zarba oqibatlariga qanday ta’sir qilishini ko‘rsatadi, lekin real hududlar bo‘yicha empirik natija hisoblanmaydi. O‘zbekiston hududlarida qo‘llash uchun ma’lumotlar talablari, tekshiriladigan gipotezalar va sababiy baholash cheklovlari belgilangan. Taklif etilgan metodika hududiy dasturlarni yagona reyting o‘rniga muammo va ta’sir mexanizmlari bo‘yicha tanlashga imkon beradi.*

Kalit so‘zlar: mintaqaviy iqtisodiyot, iqtisodiy barqarorlik, diversifikatsiya, bog‘liq xilma-xillik, hududlararo hamkorlik, ta’minot zanjiri, bandlik, hududiy siyosat.

Аннотация. *В статье предложена методика оценки региональной экономической устойчивости на основе отраслевой структуры, производственных связей и адаптивности трудовых ресурсов. Цель исследования состоит в разработке аналитической процедуры, связывающей показатели диверсификации с реакцией региона на экономический шок и поддерживающей обоснование инвестиционных решений. В рамках теоретико-методического подхода отдельно рассматриваются отраслевая концентрация, связанное и несвязанное*

разнообразие, заменяемость поставщиков и восстановление занятости. Методический вклад заключается в разграничении структурных возможностей, последствий шока и результатов региональной политики. Условный расчет показывает влияние отраслевых долей на потери, однако не представляет эмпирических результатов для конкретных регионов. Для применения в Узбекистане сформулированы требования к данным, проверяемые гипотезы и ограничения причинной оценки. Предлагается выбирать меры региональной политики по выявленным проблемам и механизмам воздействия, а не по единому интегральному рейтингу.

Ключевые слова: региональная экономика, экономическая устойчивость, диверсификация, связанное разнообразие, межрегиональное сотрудничество, цепочки поставок, занятость, региональная политика.

Abstract. *This article proposes a methodology for assessing regional economic resilience through industrial structure, production networks and labour adaptability. Its purpose is to connect diversification indicators with regional responses to economic shocks and support investment decisions. The theoretical and methodological framework separates industrial concentration, related and unrelated variety, supplier substitutability and employment recovery. Its contribution is a three-stage assessment that distinguishes structural capabilities, observed shock outcomes and policy effects. A hypothetical calculation illustrates how sectoral shares influence losses; it does not constitute empirical evidence for actual regions. Data requirements, testable hypotheses and limitations of causal inference are specified for applications in Uzbekistan. The proposed approach supports the selection of regional interventions according to diagnosed constraints and transmission mechanisms rather than a single composite ranking.*

Keywords: regional economics, economic resilience, diversification, related variety, interregional cooperation, supply chains, employment, regional policy.

Kirish

Hududiy iqtisodiy rivojlanishni faqat ishlab chiqarish hajmining o‘sishi bilan baholash uning zaif tomonlarini to‘liq ochib bermaydi. Daromadi tez oshayotgan mintaqa yagona xaridor, muhim xomashyo yoki almashtirib bo‘lmaydigan transport yo‘nalishiga bog‘langan bo‘lishi mumkin. Bunday sharoitda tashqi talabning qisqarishi yoki ta’minotdagi uzilish ishlab chiqarish va bandlikka bir vaqtda ta’sir qiladi. Hududiy siyosat uchun o‘sish manbalarini aniqlash bilan birga ularning qanday sharoitlarda izdan chiqishini tushunish zarur.

OECDning 2023-yilgi hisobotida milliy iqtisodiyotlar yaqinlashuvi mamlakat ichidagi hududiy tafovutlar kamayishini avtomatik ta’minlamasligi ko‘rsatiladi. Hisobot hududiy farqlarni daromad bilan cheklamay, unumdorlik va xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari bilan bog‘laydi [1]. Ushbu maqola uchun bu yondashuvning ahamiyati shundaki, barqarorlik natijasi mahalliy ishlab chiqarish tiklangani bilan birga aholining mehnat bozoriga qaytishi orqali ham baholanishi kerak.

Asosiy tadqiqot savoli quyidagicha qo‘yiladi: qaysi tarmoq tarkibi va hududlararo aloqa shakllari iqtisodiy zarbaning dastlabki zararini kamaytirishi, tiklanishni tezlashtirishi hamda uzoq muddatli yangilanishni qo‘llab-quvvatlashi mumkin? Savolning amaliy tomoni resurslari cheklangan hudud qaysi faoliyatni qo‘llab-quvvatlashi, qaysi infratuzilmani birinchi navbatda yaxshilashi va qanday natijani kuzatishi kerakligi bilan bog‘liq.

Maqolaning maqsadi tarmoqlar diversifikatsiyasi va hududlararo hamkorlikni iqtisodiy barqarorlik bilan bog‘lash uchun izchil baholash metodikasini taklif etishdir. Vazifalar barqarorlikning o‘lchanadigan tarkibini aniqlash, diagnostika indikatorlarini tanlash, zarba ssenariylarini shakllantirish va siyosat choralarini tekshirish tartibini ishlab chiqishdan iborat. Maqola nazariy-metodik tadqiqotdir; O‘zbekiston hududlari uchun hisoblangan real reyting yoki ekonometrik natijalar taqdim etilmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi va ilmiy hissa

Tadqiqot mintaqaviy barqarorlik va tarmoqlar xilma-xilligi bo‘yicha ilmiy ishlarning yo‘naltirilgan tahlili, tushunchalarni operatsionallashtirish hamda shartli hisoblash usuliga asoslanadi. Manbalar tizimli sharhning barcha talablarini bajaruvchi to‘liq korpus sifatida emas, nazariy mexanizmlarni aniqlash uchun tanlangan tayanch adabiyotlar sifatida qo‘llanadi. Bu yondashuv mavjud nazariyalarni O‘zbekiston sharoitiga avtomatik ko‘chirishni emas, tekshiriladigan savollarni shakllantirishni ko‘zlaydi.

Tahlil birligi maqsadga qarab tanlanadi. Viloyat darajasidagi ma’lumotlar tarkibiy tendensiyalarni ko‘rsatishi mumkin, ammo mahalliy ta’minot uzilishini korxona yoki tuman darajasida o‘rganish zarur. Ma’muriy hudud chegarasi iqtisodiy aloqalar chegarasiga doim mos kelmaydi. Shu sababli ishchi kuchining qatnovi, mahsulot yetkazib berish va xizmatlardan foydalanish hududlari haqidagi axborot ma’muriy statistikani to‘ldirishi kerak.

Metodikaning taklif etilayotgan hissasi uch xil savolni ajratishdir. Birinchisi, hududda zarbadan oldin qanday tarkibiy imkoniyatlar mavjud bo‘lgan? Ikkinchisi, zarba davrida ishlab chiqarish va bandlik qanday o‘zgargan? Uchinchisi, joriy

etilgan siyosat chorasi natijaga qancha hissa qo‘shgan? Diversifikatsiya darajasi, tiklanish natijasi va dastur samaradorligini bitta indeksga aralashtirish ushbu savollarning javobini xiralashtiradi.

Taklif yangi nazariyaning empirik isboti sifatida emas, tekshirishga ochiq metodik tuzilma sifatida taqdim etiladi. Uning amaliy qiymati ko‘rsatkichlar ro‘yxatidan ko‘ra har bir o‘lchov qanday qarorga xizmat qilishini belgilashidadir. Masalan, konsentratsiya yuqoriligi tarkibiy xatarni ko‘rsatadi; yetkazib beruvchini almashtirish muddati esa shu xatarning uzilish paytida qanchalik tez namoyon bo‘lishini aniqlashtiradi.

Iqtisodiy barqarorlikning nazariy asoslari

Martin va Sunley mintaqaviy iqtisodiy barqarorlik tushunchasining mazmuni va izohlanishini maxsus tadqiqot muammosi sifatida ko‘rib chiqadi [2]. Ushbu maqolada barqarorlik iqtisodiy zarba sharoitida muhim faoliyatni saqlash, yo‘qotilgan bandlik va ishlab chiqarishni tiklash hamda yangi sharoitga moslashish qobiliyati sifatida operatsion ta’riflanadi. Bu yerda barqarorlikning ekologik va ijtimoiy ma’nolari uning iqtisodiy ma’nosidan farqlanadi, lekin siyosat natijalarini baholashda ular e’tibordan chetda qolmaydi.

Boschma evolyutsion yondashuvida mintaqaning zarbani yengishi uzoq muddatda yangi o‘sish yo‘llarini yaratish imkoniyati bilan bog‘lanadi; tarmoq, tarmoq aloqalari va institutlar birgalikda ko‘riladi [3]. Mazkur fikrga tayangan holda maqolada dastlabki ishlab chiqarish hajmiga qaytish yetarli yakuniy mezon deb olinmaydi. Agar tiklanish avvalgi yuqori xatarli bog‘liqlikni qayta tiklasa, keyingi zarbaga sezgirlik saqlanib qolishi mumkin.

Frenken, van Oort va Verburg tarmoqlar xilma-xilligini bilim almashinuvi hamda tashqi zarbalardan himoyalovchi tarkibiy portfel nuqtayi nazaridan ajratadi. Ularning yondashuvida bog‘liq xilma-xillik va bog‘liq bo‘lmagan xilma-xillik entropiya orqali farqlanadi [4]. Bu farq turli faoliyatlar sonini sanashdan ko‘ra foydaliroq: texnologik yaqin faoliyatlar ko‘nikmalarni almashishi mumkin, biroq ularning bozor xatarlari ham o‘xshash bo‘lishi ehtimoli bor.

Maqolaning konseptual taxmini shundan iboratki, hududga ham mavjud imkoniyatlar asosida yangi faoliyatga o‘tish, ham ayrim zarbalarning barcha tarmoqlarga bir vaqtda tarqalishini cheklash kerak. Ushbu ikki maqsad doimo bir-birini to‘ldirmaydi. Agrosanoatning bir nechta bo‘g‘inini rivojlantirish mahalliy ko‘nikmalardan foydalanishi mumkin, ammo suv tanqisligi shu bo‘g‘inlarning bir nechtasini bir vaqtda zaiflashtirishi mumkin. Bu misol nazariy mexanizmni tushuntiradi, aniq hudud bo‘yicha aniqlangan natija emas.

Hududlararo hamkorlik ham ikki tomonlama ta’sirga ega. Muqobil yetkazib beruvchilar, bozorlar va o‘qitish markazlariga chiqish tiklanish imkoniyatini kengaytiradi. Ayni paytda ishlab chiqarishning bitta tashqi markazga qattiq bog‘lanishi boshqa hududdagi uzilishni mahalliy korxonalarga uzatadi. Shuning uchun hamkorlik hajmini oshirish bilan uning tuzilmasini yaxshilash alohida siyosat vazifalari hisoblanadi.

Tarkibiy imkoniyatlarni baholash

Birinchi bosqichda zarbadan oldingi tarmoqlar ulushi hisoblanadi. Bandlik ulushi mehnat bozorining ta’sirlanishini, qo‘shilgan qiymat ulushi ishlab chiqarish tarkibini ifodalaydi. Ular turli savollarga javob beradi va bir formula ichida aralashtirilmaydi. Korxonalar soni ulushi esa firma o‘lchamini hisobga olmagani uchun asosiy tarkib ko‘rsatkichi o‘rnini bosa olmaydi.

$$HHI_r = \Sigma_i {s_{ri}}^2$$

Bu yerda s_{ri} — r hududdagi i tarmoqning bandlikdagi yoki qo‘shilgan qiymatdagi ulushi; barcha ulushlar yig‘indisi birga teng. HHI konsentratsiyani ko‘rsatadi: katta qiymat faoliyat kam sonli tarmoqlarda jamlanganini anglatadi. Tarmoqlar soni va tasnif darajasi turlicha bo‘lsa, hududlar taqqoslanishi noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Shu sababli bir xil qamrov va tasnif majburiy shartdir.

Bog‘liq va bog‘liq bo‘lmagan xilma-xillik uchun ikki pog‘onali tarmoq tasnifi ishlatiladi. J — yirik tarmoq guruhlari to‘plami, j guruh ichidagi i kichik tarmoqlar esa o‘zaro ajratilgan bo‘ladi. P_{rj} guruh ulushini, s_{ri}/P_{rj} shu guruh ichidagi shartli ulushni anglatadi. Hisoblash bir xil davr va bir xil turdagi ulushlarga asoslanadi.

$$UV_r = -\Sigma_j P_{rj} \ln P_{rj}$$

$$RV_r = \Sigma_j P_{rj} \left[-\Sigma_{i \in j} (s_{ri}/P_{rj}) \ln(s_{ri}/P_{rj})\right]$$

UV yirik guruhlar o‘rtasidagi, RV guruh ichidagi xilma-xillikni ifodalaydi. Nol ulush uchun 0 ln 0 = 0 kelishuvi qo‘llanadi; nol ulushli guruh hisobga kiritilmaydi. Entropiya ajralishi [4] dagi yondashuvga mos keladi. Biroq statistik tasnifning yaqinligi haqiqiy texnologik yoki kasbiy yaqinlikning taxminiy belgisi ekanini unutmaslik zarur. Mikroma’lumot bo‘lsa, bu taxmin ko‘nikmalar va xarid aloqalari bilan tekshiriladi.

1 jadval. Tarkibiy imkoniyatlarni baholash indikatorlari

Yo‘nalish	O‘lchov	Qaror uchun mazmun	Asosiy cheklov
Konsentratsiya	Bandlik va qo‘shilgan qiymat bo‘yicha HHI	Faoliyatning tor tarkibda jamlanishi	Tasnif va qamrovga sezgir

Yo‘nalish	O‘lchov	Qaror uchun mazmun	Asosiy cheklov
Xilma-xillik	UV va RV entropiya o‘lchovlari	Yirik guruhlar va guruh ichidagi imkoniyatlar	Statistik yaqinlik texnologik yaqinlikni to‘liq bermaydi
Umumiy xatar	Tarmoqlar dinamikasining kovariatsiyasi	Bir vaqtda pasayish ehtimolini tahlil qilish	Tarix kelajak zarbasini kafolatlamaydi
Ta’minot	Eng yirik yetkazib beruvchining xaridlardagi ulushi	Bitta manbaga bog‘liqlik	Boshqa yetkazib beruvchilar ham bitta tugunga bog‘liq bo‘lishi mumkin
Almashinuv	Muqobil ta’minotga o‘tish muddati va sig‘imi	Uzilishda faoliyatni davom ettirish	Texnik moslik alohida tekshiriladi
Mehnat resurslari	Qayta tayyorlashdan keyingi ishga joylashish va saqlanish	Ko‘nikmalarning real moslashuvi	O‘qishga tanlanish natijani og‘dirishi mumkin

Manba: muallif taklifi; xilma-xillik o‘lchovlarining nazariy asosi [4]. O‘lchovlar yagona indeksga avtomatik yig‘ilmaydi.

Ushbu indikatorlar hududning tashxis profilini hosil qiladi. Jadvaldagi o‘lchovlarning ayrimlari faqat korxonalar so‘rovi orqali olinishi mumkin; mavjud bo‘lmagan qiymatlar nol deb yozilmaydi. Ma’lumot yetishmasligi alohida ko‘rsatiladi. Bir xil xatarni ikki indikator qayta hisobga olmasligi uchun ularning mazmuni va o‘zaro bog‘liqligi tekshiriladi. Reyting zarur bo‘lsa, vaznlar manfaatdor tomonlar bilan ochiq muhokama qilinib, muqobil vaznlarda natija qanchalik o‘zgarishi ko‘rsatilishi kerak.

Zarba ta’siri va tiklanishni o‘lchash

Ikkinchi bosqich muayyan zarbaning boshlanishi, davomiyligi va ta’sir kanalini oldindan belgilaydi. Tashqi talab pasayishi, muhim resurs ta’minotining uzilishi va logistika cheklovi bir xil hodisa sifatida olinmaydi. Har birida qaysi faoliyat bevosita, qaysilari xarid yoki daromad kanali orqali ta’sirlanishi ko‘rsatiladi. Qisqa uzilish bilan uzoq davom etuvchi strukturaviy o‘zgarish turli moslashuv choralarini talab qiladi.

Tiklanish uchun bandlik, real qo‘shilgan qiymat va faol korxonalar soni alohida vaqt qatorlari orqali kuzatiladi. Nominal qiymatlarning oshishi narx o‘sishini aks ettirishi mumkin, shuning uchun ishlab chiqarish natijasi mos deflyator bilan real ifodaga keltiriladi. Bandlik tiklanishi esa ish vaqtining

qisqarishi yoki past haq to‘lanadigan faoliyatga ko‘chishni yashirishi mumkin. Imkoniyat bo‘lsa, ishlangan soatlar va real mehnat daromadi ham tekshiriladi.

Zarba bo‘lmagandagi kutilgan yo‘l aniq kuzatilmaydi. U zarbadan oldingi trend, o‘xshash hududlar guruhi yoki asoslangan boshqa taqqoslash orqali baholanadi. Shuning uchun kutilgan natijadan farq haqiqiy yo‘qotishning shartsiz o‘lchovi emas, tanlangan qarshi holatga bog‘liq bahodir. Trendni keskin o‘zgartirgan oldingi hodisalar mavjud bo‘lsa, oddiy chiziqli ekstrapolyatsiya ishonchsiz bo‘lishi mumkin.

Tiklanish muddati natija oldindan belgilangan mezonga ketma-ket bir necha davr davomida yetgan vaqt sifatida olinadi. Mezonga faqat zarbadan oldingi daraja yoki zarbasiz kutilgan yo‘lning ma’lum oralig‘i tanlanishi mumkin, lekin ular bir xil ma’no bermaydi. Kuzatuv oxirigacha mezonga yetmagan hududlar uchun muddat sun’iy tayinlanmaydi; holat yakunlanmagan kuzatuv sifatida qayd etiladi.

Uzoq muddatli moslashuv yangi faoliyatning paydo bo‘lishi bilangina cheklanmaydi. Uning saqlanib qolishi, unumdorligi, mahalliy ko‘nikmalarga talabi va xatar manbalarini qanchalik o‘zgartirgani tekshiriladi. Tarmoq ulushi boshqa tarmoq qisqargani uchun ham oshishi mumkin. Shu bois ulush o‘zgarishi mutlaq bandlik va ishlab chiqarish hajmi bilan birga talqin qilinadi.

Shartli hisoblash misoli

Hisoblash mexanizmini ko‘rsatish uchun to‘rtta tarmoqli A va B shartli hududlari olinadi. Ulushlar boshlang‘ich qo‘shilgan qiymat ulushidir. Birinchi tarmoqda hajm 30 foiz, ikkinchisida 10 foiz kamayadi; qolgan ikki tarmoq o‘zgarmaydi. Narxlar, ikkilamchi ta’sirlar va korxonalararo almashinuv hisobga olinmagan. Barcha raqamlar muallif tomonidan namuna uchun belgilangan.

2 jadval. Ikki shartli hudud uchun hisoblash natijalari

Ko‘rsatkich	A hududi	B hududi
Birinchi tarmoq ulushi	60%	25%
Ikkinchi tarmoq ulushi	20%	25%
Uchinchi tarmoq ulushi	10%	25%
To‘rtinchi tarmoq ulushi	10%	25%
HHI	0,42	0,25
Tanlangan zarbada jami hajm o‘zgarishi	−20%	−10%

Ko‘rsatkich	A hududi	B hududi
Barcha tarmoqlar 20% pasayganidagi o‘zgarish	−20%	−20%

Manba: muallifning shartli hisoblari. A va B real ma’muriy hududlar emas; raqamlar statistik kuzatuv natijasi hisoblanmaydi.

Hisoblashda A hududining jami o‘zgarishi 0,60 × (−0,30) + 0,20 × (−0,10) = −0,20 ni tashkil etadi. B hududida natija 0,25 × (−0,30) + 0,25 × (−0,10) = −0,10 bo‘ladi. A uchun HHI 0,42, B uchun 0,25 ga teng. Mazkur ssenariyda ko‘proq konsentratsiyalashgan tarkib kattaroq yo‘qotish bilan birga kuzatiladi.

Misol universal ustunlikni isbotlamaydi. Agar zarba to‘rt tarmoqni bir xil 20 foizga qisqartirsa, ikkala hudud ham 20 foiz yo‘qotadi. Agar zarar asosan uchinchi va to‘rtinchi tarmoqlarda yuz bersa, B hududining ko‘proq diversifikatsiyalangan tarkibi katta yo‘qotishga olib kelishi mumkin. Demak, konsentratsiya bilan birga zarbaning manbai va tarmoqlar xatarlarining birgalikda o‘zgarishi ham o‘rganilishi kerak.

Dinamik tahlilda jami natijaning tebranishi tarmoqlar ulushi va ularning o‘sish sur’atlari kovariatsiyasi bilan bog‘lanadi. Faqat tarmoqlar sonini ko‘paytirish yetarli emas: turli faoliyatlar bir xil xaridor yoki energiya manbasiga tayansa, ular birgalikda pasayishi mumkin. Tarixiy kovariatsiya ham kelajakdagi zarba tuzilishini kafolatlamaydi. Shu sababli tarixiy tahlil alohida stress ssenariylari bilan to‘ldiriladi.

Hududlararo hamkorlikni baholash

Hamkorlikni diagnostika qilishda savdo aylanmasi umumiy hajmidan tashqari xaridlar qaysi yetkazib beruvchilarga taqsimlangani o‘rganiladi. Bir nechta hududdan keluvchi mahsulotning barchasi yagona zavodga yoki logistika tuguniga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shunday vaziyatda geografik xilma-xillik real muqobillikni anglatmaydi. Korxonalardan zarur mahsulot sifati, sertifikat talabi, hajm va yetkazish muddati haqidagi ma’lumotlar olinishi kerak.

Muqobil yetkazib beruvchi mavjudligi uch bosqichda tekshiriladi: texnik moslik, iqtisodiy maqbullik va amalda yetkazish imkoniyati. Qog‘ozdagi hamkorlik shartnomasi qisqa muddatli uzilishni bartaraf eta olmasligi mumkin. Muqobil kanalning sig‘imi yetarli bo‘lmasa, u faqat qisman himoya beradi. Yetkazib beruvchini almashtirish xarajati bilan uzilish oqibatidagi yo‘qotish taqqoslanishi kerak.

Hamkorlikning mehnat bozori kanali ham muhim. Boshqa hududdagi ta’lim markazi qayta tayyorlashga xizmat qilishi mumkin, ammo qatnov xarajati yoki turar joy muammosi bu imkoniyatdan foydalanishni cheklaydi. O‘qitish

dasturining mavjudligi bilan bitiruvchining barqaror ishga joylashishi farqlanadi. Hamkorlik natijasi yangi kelishuvlar soni bilan emas, amalda foydalanilgan xizmat va saqlangan faoliyat bilan o‘lchanadi.

Hududlararo dasturlar xarajat va manfaatlarni adolatli taqsimlashni talab qiladi. Ombor yoki transport infratuzilmasi bir hududda joylashib, qo‘shni hududlarga ham foyda keltirishi mumkin. Moliyalashtirish yukini faqat joylashgan hududga yuklash hamkorlikni susaytiradi. Taklif etilayotgan mexanizmda foydalanish hajmi, xizmat sifati va texnik xizmat majburiyatlari shartnomada aniq belgilanadi; nizolarni hal qilish tartibi ham oldindan kelishiladi.

O‘zbekiston hududlarida qo‘llash tartibi

Metodikani amaliy qo‘llash ma’lumotlarni inventarizatsiya qilishdan boshlanadi. Rasmiy hududiy statistika tarkib va umumiy dinamikani aniqlash uchun, korxona darajasidagi tekshirilgan ma’lumotlar esa ta’minot va moslashuv mexanizmlarini o‘rganish uchun ishlatilishi rejalashtiriladi. Hozirgi maqolada ushbu bazalar yig‘ilmagan. Har bir indikator bo‘yicha manba, davr, qamrov, qayta ko‘rib chiqish holati va cheklovlar kelajakdagi empirik tadqiqot protokolida ko‘rsatilishi lozim.

Hududlar taqqoslanishidan oldin tarmoq tasnifi va hudud chegaralaridagi o‘zgarishlar uyg‘unlashtiriladi. Bir korxonaning bosh ofisi joylashgan hudud bilan uning ishlab chiqarish manzili farq qilishi mumkin; ma’lumot qaysi joyga hisoblanganini aniqlash zarur. Yashirin yoki norasmiy bandlik qamrovi past bo‘lsa, rasmiy bandlikdagi o‘zgarish butun mehnat bozori holatini ifodalamaydi. Bunday cheklov natijalar bilan birga ochiq bayon qilinadi.

Keyingi bosqichda hududlar sanoat yoki xizmatlar ulushi bilangina emas, o‘xshash ta’sir kanallari bo‘yicha guruhlanadi. Masalan, yagona xaridorga kuchli bog‘langan faoliyatlar va transport uzilishiga sezgir faoliyatlar bir-biridan farqlanadi. Hududga umumiy yorliq berish o‘rniga tarmoqlar va korxonalar kesimida zaif bo‘g‘inlar aniqlanadi. Bu yondashuv yordam mablag‘ini asoslangan ehtiyojga yo‘naltirishga xizmat qiladi.

Empirik tekshirish uchun uch gipoteza taklif etiladi. Birinchisi, zarbaga kuchli ta’sirlanadigan faoliyatlarda yuqori konsentratsiya dastlabki yo‘qotish bilan musbat bog‘lanadi. Ikkinchisi, kasbiy yaqin faoliyatlarning mavjudligi, ishchi kuchi harakati uchun to‘siqlar past bo‘lganda, bandlik tiklanishi bilan bog‘lanadi. Uchinchisi, texnik jihatdan foydalanish mumkin bo‘lgan muqobil yetkazib beruvchilar tarmog‘i uzilish davomiyligi bilan manfiy bog‘lanadi. Bular aniqlangan natijalar emas, ma’lumotlarda tekshiriladigan taxminlardir.

Panel tahlilida boshlang‘ich tarkib, zarbaga ta’sirlanish, infratuzilma va mehnat bozori sharoitlari hisobga olinishi mumkin. Hudud va vaqtga xos kuzatilmagan farqlar uchun tegishli nazoratlar tanlanadi. Biroq kam sonli hududlar va qisqa vaqt qatori murakkab modelni asoslashga yetmasligi mumkin. Ko‘p o‘zgaruvchilar kiritish o‘rniga nazariy jihatdan zarur ko‘rsatkichlar tanlanadi, noaniqlik intervallari va natijaning muqobil spetsifikatsiyalarga sezgirligi beriladi.

Hududiy siyosat choralarini tanlash

OECDning 2025-yilgi hisobotida hududga mos siyosat mahalliy sharoit va imkoniyatlarga tayangan, turli tarmoqlar hamda boshqaruv darajalarini muvofiqlashtiradigan choralar sifatida talqin qilinadi [5]. Ushbu maqolada bunday yondashuv diagnostika natijasini aniq aralashuv bilan bog‘lash orqali qo‘llanadi. Yangi korxona ochishga subsidiya berish yagona universal chora emas; muammo malaka, sifat standarti yoki transportda bo‘lsa, tegishli to‘siqni bartaraf etish birinchi o‘ringa chiqadi.

3 jadval. Tashxis va siyosat choralarining muvofiqligi

Aniqlangan to‘siq	Taklif etiladigan chora	Kuzatiladigan natija
Yagona yetkazib beruvchiga bog‘liqlik	Muqobil korxonani texnik sinovdan o‘tkazish va hamkorlik xaridi	Almashtirish muddati va uzilish davomiyligi
Standart va sifat talablariga mos kelmaslik	Umumiy sinov va sertifikatlash xizmatiga kirish	Tasdiqlangan mahsulot va saqlangan shartnomalar
Kasbiy ko‘nikmalar mos kelmasligi	Ish beruvchi ehtiyoji bilan bog‘langan qayta tayyorlash	Ishga joylashish, ishda saqlanish va real daromad
Bitta logistika yo‘nalishiga bog‘liqlik	Muqobil yo‘nalishning xarajati va sig‘imini baholash	Yetkazishning kechikishi va umumiy xarajati
Yangi faoliyat uchun umumiy xizmatlar yetishmasligi	Pilot asosida infratuzilma yoki texnik xizmatni rivojlantirish	Xizmatdan foydalanish va faoliyatning saqlanishi

Manba: muallif takliflari. Har bir chora uchun boshlang‘ich daraja, baholash davri va taqqoslash usuli oldindan belgilanadi.

Har bir loyiha bo‘yicha qo‘shimcha natija savoli qo‘yiladi: davlat ko‘magi bo‘lmaganda korxona shu investitsiyani baribir amalga oshirarmidi? Mavjud faoliyatni shunchaki boshqa hududga ko‘chirish milliy miqyosda yangi qiymat

yaratmasligi mumkin. Shu sababli mahalliy foyda bilan boshqa hududlarda yuzaga keladigan yo‘qotish ham imkon qadar tekshiriladi. Yirik loyiha baholanishida kelajakdagi texnik xizmat va ekologik xarajatlar hisobga olinadi.

Diversifikatsiya siyosati barcha tarmoqlarni bir xil ulushga keltirishni ko‘zlamaydi. Hududning mavjud ustunliklari samarali ixtisoslashuvni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Siyosiy maqsad tanlangan ixtisoslashuvning muhim zaifliklarini kamaytirish va yangi faoliyatga o‘tish imkoniyatini saqlashdir. Imkoniyati cheklangan hududda ko‘p yo‘nalishga kichik mablag‘ tarqatish o‘rniga tekshirilgan umumiy to‘siqlarni kamaytiradigan xizmatlar tanlanadi.

Siyosat samaradorligini tekshirish

Uchinchi baholash bosqichi dastur ishtirokchilarida kuzatilgan yaxshilanishning aynan dasturga tegishli qismini aniqlashga qaratiladi. Yordam olgan korxonalar boshidanoq faolroq yoki ko‘proq muammoli bo‘lishi mumkin. Ularni yordam olmagan barcha korxonalar bilan oddiy taqqoslash tanlanish og‘ishini keltirib chiqaradi. Dasturga qabul mezonlari va boshlang‘ich holat hujjatlashtirilishi kerak.

Dastur bosqichma-bosqich joriy etilsa, joriy etilish tartibidan foydalanadigan taqqoslash dizayni tuzilishi mumkin. Farqlar farqi yondashuvi uchun dasturdan oldingi parallel trendlar, boshqa choralar va kuzatuv tarkibidagi o‘zgarishlar tekshiriladi. Yagona hududdagi yirik dasturda yetarli oldingi davrlar va mos taqqoslash hududlari bo‘lsa, sintetik nazorat ko‘rib chiqilishi mumkin. Ushbu usullar shartlari bajarilmasa, natija sababiy ta’sir deb nomlanmaydi.

Hududlararo hamkorlikning o‘zi ta’sirni taqqoslash guruhiga tarqatishi mumkin. Masalan, yordam olmagan korxona yangi umumiy logistika xizmatidan foydalanadi. Bunday holda korxonalar mustaqil birliklar emas; hamkorlik tarmog‘i bo‘yicha bilvosita ta’sir o‘lchanishi yoki baholash chegarasi kengaytirilishi kerak. Ta’sirning yo‘qligi ba’zan dastur samarasizligini emas, taqqoslash guruhiga foyda tarqalganini anglatishi mumkin.

Natijalar hisobotida kamida dastur qamrovi, foydalanish darajasi, yakuniy iqtisodiy natija va bir natija birligiga xarajat ajratiladi. Yo‘qolgan kuzatuvlar, faoliyatini tugatgan korxonalar va qatnashishdan bosh tortgan birliklar yashirilmaydi. Samarali deb baholangan chora boshqa hududga ko‘chirilishidan oldin uning infratuzilma, institutsional va bozor shartlari solishtiriladi. Kichik pilotning natijasi katta dasturda avtomatik takrorlanmaydi.

Muhokama va cheklovlar

Taklif etilgan tuzilma iqtisodiy barqarorlikni oldindan mavjud imkoniyat va keyin kuzatilgan natija sifatida ikki alohida tekislikda ko‘radi. Hudud zarbani

yengil boshdan kechirgan bo‘lsa, bu doimo kuchli institutlar mavjudligini anglatmaydi; uning faoliyati aynan shu zarbaga kam ta’sirlangan bo‘lishi mumkin. Aksincha, katta dastlabki zarar ko‘rgan hudud keyinchalik tez va sifatli moslashishi mumkin. Tashxis uchun zarar va tiklanish birga o‘rganiladi.

Metodikaning birinchi cheklovi batafsil tarmoq va korxonalararo ma’lumotlarga talabdir. Ikkinchisi, iqtisodiy tasnifdagi yaqinlik real bilim va kasbiy aloqalarni to‘liq aks ettirmaydi. Uchinchisi, tarixiy xatarlar kelajakdagi yangi zarbani oldindan to‘liq ifodalay olmaydi. To‘rtinchisi, ishlab chiqarish tiklanishi aholining barcha guruhlariga teng foyda keltirmasligi mumkin. Shu sababli natijalar tuman, jins yoki yosh kesimida, mavjud va yetarli sifatli ma’lumotlar doirasida aniqlashtiriladi.

Keyingi empirik tadqiqot uchun dastlab cheklangan hududlar guruhida ma’lumotlar mavjudligi tekshirilishi, korxona so‘rovi sinovdan o‘tkazilishi va indikatorlarning talqini manfaatdor tomonlar bilan muhokama qilinishi tavsiya etiladi. So‘ng oldindan belgilangan zarba va natija ko‘rsatkichlari asosida tahlil amalga oshiriladi. Ushbu ketma-ketlik maqoladagi metodik taklifning qaysi qismi ishlashini, qaysi qismini mahalliy sharoitga moslashtirish kerakligini aniqlaydi.

Xulosa

Mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash uchun diversifikatsiyani tarmoqlar soni bilan cheklash yetarli emas. Tarkibiy konsentratsiya, tarmoqlararo ko‘nikma yaqinligi va umumiy xatar manbalari birgalikda ko‘rilishi kerak. Hududlararo hamkorlikning qiymati yangi aloqalar sonidan ko‘ra zarur resursni almashtirish, bozorga chiqish va mehnat resurslarini moslashtirish imkoniyati bilan aniqlanadi.

Maqolada taklif etilgan metodika tarkibiy diagnostika, zarba va tiklanish tahlili hamda siyosat ta’sirini baholashni ajratadi. Shartli misol konsentratsiya ta’siri zarba tuzilishiga bog‘liqligini ko‘rsatdi; u real hududlar bo‘yicha xulosa chiqarishga asos bo‘lmaydi. Amaliyotda har bir aralashuv aniqlangan to‘siqqa, foydalanish mumkin bo‘lgan ma’lumotga va oldindan belgilangan natija mezoniga bog‘lanishi lozim.

O‘zbekiston hududlari uchun keyingi vazifa yagona reyting yaratishdan oldin taqqoslanadigan ma’lumotlar va tarmoq aloqalari haqida dalillar to‘plashdir. Metodikaning samaradorligi haqidagi xulosa real ma’lumotlarda tekshirishdan keyin berilishi mumkin. Shu tartib hududiy investitsiyalarni asoslash, zaif aloqalarni aniqlash va natijasi kuzatiladigan rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish uchun ilmiy tayanch yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] OECD. (2023). OECD Regional Outlook 2023: The Longstanding Geography of Inequalities. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/92cd40a0-en

[2] Martin, R., & Sunley, P. (2015). On the notion of regional economic resilience: conceptualization and explanation. Journal of Economic Geography, 15(1), 1–42. https://doi.org/10.1093/jeg/lbu015

[3] Boschma, R. (2015). Towards an Evolutionary Perspective on Regional Resilience. Regional Studies, 49(5), 733–751. https://doi.org/10.1080/00343404.2014.959481

[4] Frenken, K., van Oort, F., & Verburg, T. (2007). Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth. Regional Studies, 41(5), 685–697. https://doi.org/10.1080/00343400601120296

[5] OECD. (2025). Place-Based Policies for the Future. OECD Regional Development Studies. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/e5ff6716-en